

УДК 342.7:343.35(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.56>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Ворон Д.Л.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ворон Д.Л. Взаємозв'язок корупційних проявів та порушення прав людини: український контекст.

Вказується, в сучасній українській державі корупція перетворилася на системну проблему, що вийшла за межі локальних проявів і стала реальною загрозою для національної безпеки та конституційного ладу країни. Корупційні схеми охоплюють не лише економічну та політичну площини, а й чинять безпосередній руйнівний вплив на забезпечення основоположних прав і свобод громадян. Попри наявність розгалуженого національного законодавства у сфері прав людини та значну кількість ратифікованих міжнародних правових документів, Україна демонструє критично низьку ефективність функціонування інститутів захисту прав людини у контексті боротьби з корупцією. Відзначено, результати моніторингових досліджень фіксують недостатній рівень правової культури суспільства, пасивність громадян у захисті власних прав та істотний дисбаланс між законодавчими нормами і реальною практикою державного гарантування прав людини.

Стаття присвячена комплексному дослідженню взаємозв'язку між корупційними проявами та порушенням прав людини в сучасній Україні. Автор аналізує корупцію не лише як економічну чи політичну проблему, а як системний фактор, що підриває фундаментальні права і свободи людини та створює загрозу національній безпеці й конституційним засадам держави. У дослідженні розкрито механізм самовідтворення корупції, за якого одне корупційне діяння породжує інші, формуючи системну деградацію суспільних цінностей. Особливу увагу приділено аналізу таких руйнівних корупційних форм як непотизм, фаворитизм і протекціонізм, які не тільки безпосередньо порушують права окремих осіб, але й створюють умови для появи псевдофахівців. Дослідження засвідчує наявність очевидного причинно-наслідкового взаємозв'язку між корупцією та порушенням прав людини, де корупційні схеми найбільше вражають соціально незахищені групи населення – незабезпечених громадян, пенсіонерів, осіб з інвалідністю, мігрантів. Незважаючи на розвинену національну законодавчу базу з прав людини та велику кількість ратифікованих міжнародних правових актів, в Україні спостерігається критично низький рівень правової культури населення та ефективності механізмів захисту прав людини. Автор обґрунтовує необхідність комплексного підходу до протидії корупції, що включає не лише правові механізми, але й розвиток громадянського суспільства, забезпечення свободи слова, підвищення прозорості влади та формування дієвих механізмів громадського контролю. Дослідження доводить, що подолання корупції в Україні неможливе без одночасного зміцнення системи захисту прав людини, підвищення правової культури громадян і врахування культурних, ментальних та історичних особливостей українського суспільства.

Ключові слова: корупція, права людини, громадянське суспільство, правова культура, анти-корупційна діяльність.

Voron D.L. The relationship between corruption manifestations and human rights violations: the Ukrainian context.

It is indicated that in the modern Ukrainian state, corruption has become a systemic problem that has gone beyond local manifestations and has become a real threat to national security and the constitutional

order of the country. Corruption schemes cover not only the economic and political spheres, but also have a direct destructive impact on ensuring the fundamental rights and freedoms of citizens. Despite the presence of extensive national legislation in the field of human rights and a significant number of ratified international legal documents, Ukraine demonstrates critically low efficiency of the functioning of human rights protection institutions in the context of combating corruption. It is noted that the results of monitoring studies record an insufficient level of legal culture of society, passivity of citizens in protecting their own rights and a significant imbalance between legislative norms and the real practice of state guaranteeing human rights.

The article is devoted to a comprehensive study of the relationship between corruption manifestations and human rights violations in modern Ukraine. The author analyzes corruption not only as an economic or political problem, but as a systemic factor that undermines fundamental human rights and freedoms and poses a threat to national security and the constitutional principles of the state. The study reveals the mechanism of self-reproduction of corruption, in which one corrupt act generates others, forming a systemic degradation of social values. Particular attention is paid to the analysis of such destructive forms of corruption as nepotism, favoritism and protectionism, which not only directly violate the rights of individuals, but also create conditions for the emergence of pseudo-specialists. The study demonstrates the existence of an obvious cause-and-effect relationship between corruption and human rights violations, where corruption schemes most affect socially vulnerable groups of the population – low-income citizens, pensioners, people with disabilities, migrants. Despite the developed national legislative framework on human rights and a large number of ratified international legal acts, Ukraine has a critically low level of legal culture of the population and the effectiveness of human rights protection mechanisms. The author justifies the need for a comprehensive approach to combating corruption, which includes not only legal mechanisms, but also the development of civil society, ensuring freedom of speech, increasing the transparency of government and the formation of effective mechanisms of public control. The study proves that overcoming corruption in Ukraine is impossible without simultaneously strengthening the system of human rights protection, increasing the legal culture of citizens and taking into account the cultural, mental and historical characteristics of Ukrainian society.

Key words: corruption, human rights, civil society, legal culture, anti-corruption activities.

Постановка проблеми. У сучасній Україні проблема корупції набула системного характеру, перетворившись з локального явища на загрозу національній безпеці та конституційним засадам держави. Корупційні практики не обмежуються лише економічною чи політичною сферами, а створюють прямий деструктивний вплив на реалізацію фундаментальних прав і свобод людини.

Незважаючи на розвинену національну законодавчу базу з прав людини та велику кількість ратифікованих міжнародних правових актів, в Україні спостерігається критично низький рівень ефективності механізмів захисту прав людини в контексті протидії корупції. Дані моніторингових досліджень свідчать про низький рівень правової свідомості населення, недостатню активність громадян у відстоюванні власних прав та значний розрив між теоретичними засадами і практичним втіленням державного забезпечення прав людини.

Водночас існує очевидний причинно-наслідковий взаємозв'язок між корупцією та порушенням прав людини, де корупційні схеми не лише порушують права окремих осіб, а й формують механізм самовідтворення, створюючи умови для системної деградації суспільних цінностей. Найбільш вразливими до таких схем є соціально незахищені групи населення, що загострює проблему соціальної справедливості та рівності перед законом.

Метою нашого дослідження є комплексний аналіз взаємозв'язку між корупційними проявами та порушенням прав людини в Україні, виявлення системних факторів, що обумовлюють цей взаємозв'язок, та обґрунтування шляхів удосконалення механізмів захисту прав людини в контексті антикорупційної діяльності.

Аналіз наукових публікацій з тематики дослідження. Проблематика взаємозв'язку корупції та прав людини знайшла відображення у працях низки вітчизняних дослідників. Зокрема, І. Корж розглядає корупцію як деструктивний соціальний феномен, що загрожує національній безпеці та демократичному поступу України, підриваючи загальнолюдські соціальні цінності, включаючи права людини. Дослідник обґрунтовує тезу про те, що корупція є ключовим чинником організованої злочинності, яка деструктивно впливає на соціальне життя, порушуючи право на життя, свободу, добробут та особисту безпеку.

В. Тимошенко акцентує увагу на особливо руйнівному впливі таких корупційних форм як непотизм, фаворитизм і протекціонізм, які не тільки безпосередньо порушують права окремих осіб, але й формують умови для появи псевдоспеціалістів. Дослідник розкриває механізм самовідтворення корупції, де одне корупційне діяння генерує інші, створюючи системну загрозу для реалізації прав людини. У співпраці з С. Бондар та Н. Іванчук автор класифікує корупцію як соціальну небезпеку, що загрожує особистій безпеці людини.

В. Ковальчук досліджує механізми легітимації державної влади в західних державах, підкреслюючи особливу роль громадянського суспільства у створенні владних інститутів та здійсненні нагляду за їхньою діяльністю. О. Жовнір обґрунтовує тезу про те, що ефективними в боротьбі з корупцією стають країни, які підвищують відкритість влади шляхом розвитку громадянського суспільства та гарантування свободи слова.

В. Довжанин характеризує сучасний стан реалізації прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції, виділяючи низку проблемних факторів: недостатню активність громадян через низький рівень правової культури, неефективність інститутів самоорганізації, відсутність належного інституту підзвітності посадових осіб та обмежену участь громадськості в законотворчому процесі.

Виклад матеріалу дослідження. Варто зазначити, що у спеціалізованій науковій літературі права людини трактуються як фундаментальні засади правового становища індивіда. Ці права притаманні людині від народження, що обумовлює їх природний та невідчужуваний характер. Без них неможливе повноцінне функціонування людини в соціумі, оскільки вони становлять обов'язкову складову для індивідів, соціуму та правової держави в цілому [1, с. 710].

В Україні правовий статус індивіда тісно взаємопов'язаний з концепцією прав людини, що по суті являє собою нормативне визначення становища особи та громадянина в сучасному українському соціумі. Основу такого правового статусу становлять права і свободи людини. Україна, вибравши проєвропейський напрям розвитку в колі економічно й політично прогресивних країн, реалізувала міжнародні зобов'язання через нормативне встановлення базових прав і свобод у Основному Законі та інших правових документах.

Особливо болючою проблемою, відзначає вчений І. Корж для українського суспільства стали корупційні практики - деструктивний соціальний феномен, що проявляється у незаконному використанні службових повноважень чиновниками, суспільними та політичними лідерами з метою особистого збагачення. Корупція не тільки загрожує національній безпеці та демократичному поступу України, а й деструктивно впливає на всі сфери суспільного буття, підриваючи загальнолюдські соціальні цінності, включаючи права людини. Корупційні практики спричиняють порушення фундаментальних прав і свобод людини в різних галузях життєдіяльності [2, с. 28].

Цей же науковець вірно підкреслює те, що саме корупція становить один з ключових чинників організованої злочинності, яка, відповідно, є серед факторів, що деструктивно впливають на соціальне життя, порушуючи людські права – право на життя, свободу, добробут, особисту безпеку та інші. Таким чином, корупція створює значні бар'єри для реалізації прав людини і перешкоджає втіленню прагнень Українського народу побудувати правову, соціальну та демократичну державу [2, с. 28].

Відповідно до Конституції України, наша країна позиціонується як правова, соціальна та демократична держава. Основною рисою демократичної та правової держави є наявність дієвих і реальних інструментів захисту прав та свобод особи й громадянина. На переконання окремих експертів з адміністративного права, інструменти захисту прав і свобод громадян як в антикорупційній сфері, так і в інших галузях досі знаходяться на стадії становлення, що обумовлює критично низький рівень гарантованості втілення цих прав¹ [3, с. 82].

Як зазначають представники ЄС, для реалізації прав людини необхідно вміти подолати перешкоди на цьому шляху. По-перше, окремі уряди, політичні сили чи претенденти на владу, діючи соціально-економічної сфери, представники громадських організацій нерідко використовують

¹ Аби мінімізувати негативний вплив корупції на суспільне життя, за часи незалежності в Україні було розроблено чимало антикорупційних законів, стратегій, концепцій та програм. Однак не всі знають, що антикорупційні заходи були законодавчо закріплені ще у Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 року – одній з перших конституцій Європи. Ця видатна пам'ятка українського конституціоналізму також відома як «Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького», «Правовий уклад та конституції законів та вольностей Війська Запорозького», «Конституційні пакти Пилипа Орлика, новообраного гетьмана Війська Запорозького з його присягою» [4].

«риторику прав людини», однак не беруть на себе відповідальність щодо захисту цих прав. Іноді це зумовлено нерозумінням сутності стандартів прав людини. В інших ситуаціях мова йде про свідоме маніпулювання та прагнення позиціонувати себе як захисника прав людини для формування позитивного іміджу перед світовою спільнотою. По-друге, уряди, політичні сили та претенденти на владу, громадські активісти можуть засуджувати інших за порушення прав людини, водночас самі не дотримуючись правових стандартів, що являє собою політику подвійних стандартів. По-третє, можливі ситуації, коли права окремих осіб обмежуються заради захисту прав інших. Іноді це може бути виправдано, оскільки права людини не є абсолютними, але при реалізації своїх прав особа не повинна перешкоджати іншим робити те ж саме. Однак слід бути обережними і не допускати, щоб захист прав інших не перетворився на звичайний привід для введення обмежень; принципово важливо, щоб моніторинг таких випадків здійснювали представники громадянського суспільства та незалежна судова система. По-четверте, існують приклади, коли захист прав однієї групи людей може призвести до обмеження прав інших, і це потрібно відрізнити від вищезазначеного прикладу обмеження прав [5].

Дані моніторингових обстежень рівня обізнаності населення з правами людини свідчать про низький рівень правової свідомості та недостатню реалізацію правозахисних механізмів в Україні, незважаючи на велику кількість ратифікованих міжнародних правових актів з прав людини та розвинену національну нормативну базу у цій галузі. Переважна більшість українських громадян не знайома ні з міжнародними документами, ні з національним законодавством у сфері прав людини, миряться з розривом між теоретичними засадами та практичним втіленням державного забезпечення прав людини, і не проявляють активності у відстоюванні власних прав. На сучасному етапі права людини ще не перетворились на дієвий засіб обмеження державної влади в Україні [6, с. 77].

Отже, протидія корупції та її профілактика становить одну з найактуальніших проблем сучасності, адже жодна країна світу не спромоглася цілковито подолати це явище. В українських умовах корупція перетворилась не лише на предмет постійних суспільних дебатів, а стала реальним чинником, що створює загрозу національній безпеці та конституційним засадам держави [7, с. 120].

Відзначимо, у наукових джерелах корупцію співвідносять з економічною деградацією країни, зростанням соціальної напруженості, поглибленням нерівності та несправедливості в соціумі, втратою довіри громадян до державних інститутів та погіршенням міжнародного престижу держави. Водночас часто ігнорується той факт, що корупція руйнує універсальні цінності, зокрема права людини. Зв'язок між корупцією та порушенням прав людини є безперечним. Наприклад, вимагання хабара за допомогу в поступленні до освітньої установи спричиняє порушення права іншої особи на освіту. Неможливість працевлаштування без корупційної компоненти порушує право на працю та право на гідний життєвий рівень для себе і своїх близьких. Особливо руйнівний вплив, за вірним твердженням В. Тимошенко, справляють такі корупційні форми як непотизм, фаворитизм і протекціонізм. Зокрема, підтримка «своїх» у захисті неякісного дисертаційного дослідження не тільки дискредитує наукову галузь, але й формує умови для появи псевдоспеціалістів, які надалі самі порушуватимуть права інших на якісну освіту, належне медичне обслуговування, гідну працю та повагу до людської гідності. Адже особи, що отримали незаслужені переваги, звикають до свого привілейованого становища. Така практика цинічно принижує справжніх вчених, порушуючи їхні права. Отже, одне корупційне діяння генерує інші, формуючи механізм самовідтворення корупції [8].

Отже, корупція є серйозною перешкодою для повноцінного забезпечення прав людини. Особливо привертає увагу той факт, що саме найбільш соціально незахищені групи населення – громадяни з низькими доходами, пенсіонери, люди з інвалідністю, мігранти та інші – найчастіше потерпають від корупційних схем. Абсолютно неприпустимою є ситуація, коли для здійснення своїх законних прав та інтересів особа вимушена користуватися корупційними схемами. Між корупцією та порушенням прав людини існує явний причинно-наслідковий взаємозв'язок, де корупція спричиняє порушення прав. Водночас недостатнє гарантування прав людини, в свою чергу, формує сприятливі умови для розвитку корупційних проявів [8].

Загрожуючи правам і свободам людини, пишуть В. Тимошенко, С. Бондар, Н. Іванчук, корупція також створює небезпеку для особистої безпеки. Будь-яка взаємодія з іншими людьми, спілнотами, технічними засобами тощо може стати потенційним джерелом загрози для людини. За походженням, пишуть вчені, виділяють шість груп небезпек: природні, техногенні, антропогенні,

екологічні, соціальні, біологічні, які далі класифікуються за конкретним джерелом та об'єктом впливу, способами впливу та наслідками, можливостями протидії небезпеці тощо. Корупція належить до типу соціальних небезпек [9, р. 35].

Визнаючи наявність законодавчих положень для забезпечення прав і свобод громадян у галузі профілактики та боротьби з корупцією в Україні, виникає закономірне питання щодо причин низької ефективності фактичної антикорупційної роботи в нашій країні. Зокрема, В. Ковальчук відзначає, що в конституціях та законодавстві західних держав закладено дієвий механізм легітимації державної влади, де поруч з уповноваженими владними органами особливу функцію виконує громадянське суспільство, яке не тільки безпосередньо створює владні інститути, але й здійснює нагляд за їхньою діяльністю [10, с. 96]. Як справедливо наголошує О. Жовнір, ефективними в боротьбі з корупцією стають ті країни, які підвищують відкритість влади шляхом розвитку громадянського суспільства та гарантування свободи слова [11, с. 160]. Таким чином, проблематику профілактики та боротьби з корупцією в сучасній Україні варто розглядати в іншій площині – заохочення розвитку прав і свобод громадян у цій галузі.

Варто зазначити, що Конвенція ООН проти корупції підкреслює важливість забезпечення доступу до правових інструментів захисту для осіб, які постраждали від корупційних дій, у декількох статтях. Зокрема, стаття 35 зобов'язує країни-учасниці гарантувати право суб'єктам та особам, що зазнали збитків унаслідок корупції, порушувати судові справи проти винних осіб задля отримання відшкодування. Стаття 26 передбачає встановлення відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення, що має особливе значення для потерпілих, які домагаються компенсації. Стаття 32 спрямована на захист потерпілих і надання їм змоги висловлювати свої погляди та занепокоєння на відповідних стадіях кримінального процесу, забезпечуючи право бути вислуханими без шкоди для прав захисту. Стаття 34 стосується наслідків корупції і передбачає право держав розглядати корупцію як підставу для скасування договорів, відкликання концесій або застосування інших заходів для виправлення ситуації. Стаття 42 закликає розширювати юрисдикцію щодо корупційних злочинів, зокрема вчинених проти держави-учасниці чи її громадян, усуваючи можливі перешкоди для кримінального переслідування правопорушників [12].

Аналізуючи поточний стан прав і свобод громадян, що втілюються у галузі антикорупційної діяльності, ми підтримуємо думку про те, що корупція не є лише результатом економічних та політичних проблем. Культурні традиції, менталітет суспільства та особливості історичного розвитку держави також є важливими чинниками, що сприяють виникненню та розповсюдженню корупційних проявів [10, с. 168].

На сучасному етапі реалізація прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції, згідно з В. Довжаниним, характеризується низкою проблемних факторів: недостатньою активністю громадян через низький рівень правової культури та правосвідомості; неефективністю інститутів самоорганізації (політичних партій, громадських організацій), що обмежує реалізацію колективних прав в антикорупційній діяльності; відсутністю належного інституту підзвітності посадових осіб перед громадянами, що створює умови для зловживання владою; обмеженою участю громадськості в законотворчому процесі; недостатньою правовою освітою громадян і просвітницькою діяльністю з питань корупції, що призводить до відсутності «корупційного імунітету» в суспільстві; неналежним рівнем незалежності преси; низьким матеріальним забезпеченням державних службовців і соціально-економічною незахищеністю громадян, що сприяє поширенню корупції [11, с. 34].

Проведене дослідження взаємозв'язку між корупцією та правами людини в Україні дозволяє сформулювати наступні **висновки**:

По-перше, корупція в Україні виступає не лише як економічна чи політична проблема, а як системний фактор, що підриває фундаментальні права і свободи людини. Корупційні практики створюють прямий причинно-наслідковий зв'язок з порушенням базових прав громадян – на освіту, працю, охорону здоров'я, справедливий суд та інші. Особливо вразливими до корупційних схем є соціально незахищені групи населення: малозабезпечені громадяни, пенсіонери, особи з інвалідністю, мігранти.

По-друге, корупція формує механізм самовідтворення, де одне корупційне діяння породжує інші. Такі форми як непотизм, фаворитизм і протекціонізм не тільки безпосередньо порушують права окремих осіб, але й створюють умови для появи псевдофахівців, які в подальшому самі

стають порушниками прав людини. Це призводить до системної деградації суспільних цінностей та руйнування довіри до державних інститутів.

По-третє, незважаючи на розвинену національну законодавчу базу з прав людини та велику кількість ратифікованих міжнародних актів, в Україні спостерігається критично низький рівень правової культури населення. Більшість громадян не знайомі з міжнародними та національними правовими документами у сфері прав людини, що створює сприятливе середовище для корупційних проявів.

По-четверте, ефективна протидія корупції потребує комплексного підходу, що включає не лише правові механізми, але й розвиток громадянського суспільства, забезпечення свободи слова, підвищення прозорості влади. Досвід західних країн свідчить, що успішними в подоланні корупції стають держави, які посилюють участь громадянського суспільства в контролі за діяльністю владних інституцій.

По-п'яте, реалізація прав і свобод громадян у сфері антикорупційної діяльності в Україні характеризується системними проблемами: низькою активністю громадян, неефективністю інститутів самоорганізації, відсутністю належної підзвітності посадових осіб, обмеженою участю громадськості в законотворчому процесі, недостатньою правовою освітою та неналежним рівнем незалежності преси.

Таким чином, на наш погляд, подолання корупції в Україні неможливе без одночасного зміцнення системи захисту прав людини, підвищення правової культури громадян, розвитку громадянського суспільства та формування дієвих механізмів громадського контролю за владою. Корупція та порушення прав людини є взаємопов'язаними явищами, тому боротьба з ними має здійснюватися в комплексі, з урахуванням не лише правових, але й культурних, ментальних та історичних особливостей українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н–П. 720 с
2. Корж І.Ф. Права людини та корупція, як прояв їх порушення. *Інформація і право*. № 4(47)/2023. С. 27–39.
3. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні: навч. посіб. К.: КНТ, 2009. 232 с.
4. Антикорупційна конституція Пилипа Орлика. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2015/04/08/537505>.
5. Лісабонський договір 2007 року. URL: <https://studies.in.ua/pravoeshporu/2461-lisabonskiydogovr-2007-r.html>.
6. Антонович М. Правова культура українського народу в сфері прав людини: історичний розвиток та сучасний стан. *Право України*. 2003. № 12. С. 75–78.
7. Синявська О.Ю. Щодо необхідності удосконалення нормативно-правового забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє*. Харків, 2020. С. 120–124.
8. Тимошенко В.І. Корупція як порушення прав людини. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b2b216aa-9132-4de5-9938-715cf717cd4c/content>.
9. Tymoshenko V., Bondar S., Ivanchuk N. Corruption as a threat to human rights and freedoms. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. Vol. 27, No. 4. 2022. PP. 31–39.
10. Ковальчук В. Про конституційно-правовий механізм легітимації державної влади. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид.* 2010. Вип. 51. С. 96–105.
11. Жовнір О.З. Дослідження протидії корупційним проявам через аналіз окремих функцій державного управління. *Держава і право: de lege praeterita, instante, futura: матер. Між-нар. наук.-практ. конф.* (м. Миколаїв, 27–28 листопада 2009 р.). Миколаїв: Іліон, 2009? С. 159–160.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
13. Довжанин В.М. Класифікація прав і свобод громадян, які реалізуються у сфері запобігання та протидії корупції. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2015. # 2. С. 167–171.

14. Довжанин В.М. Засоби адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2015.
15. Белов Д.М., Белова М.В. Добросесність в органах державної влади як елемент правової ідеології сучасного суспільства. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 86. Ч. 5. С. 213–218.